

Az antiókiai hitvalló.

Olvasmány az áriánizmus történetéből.

Meglehet, hogy e folyóirat olvasói között többen lesznek, a kik részint abból az okból, mert az áriánizmussal ellenkező nézetben vannak; részint pedig azért, mert az áriánus név idők folytán mintegy gúnynévvé vált a történeti eseményekkel ismeretlenek előtt, — mondom — meglehet, hogy e két okból némelyek némi megütközéssel fognak e sorok olvasásához.

E megütközés nem is lesz minden alap nélküli. Mert egyfelől tény az, hogy a mai unitarizmus sok tekintetben eltér az áriánizmustól. A kettőnek fejlődése is fordított viszonyban áll. Mig az áriánizmus a 4-ik százon innen, különösen keleten, mind jobban közeledik a kor zavarodó eszméihez s ez által előidézi hanyatlását; addig az unitarizmus mentől tovább haladunk az időben, s mentől jobban megközelíti a kor nézeteit, annál nagyobb előnyt nyer, s annál nagyobb terjedést vesz. Másfelől azért sincs minden alap nélkül az olvasó megütközése; mert az áriánizmus története eddig elé csupa ellenséges indulatu okmányok alapján lőn ismertetve, s még melléje a reformatio és az azt követő időszakok is gúnynévül használták az áriánus nevet ama nézetek vallóinak elnevezésére, a kiknek törekvése eleitől fogva a Jézus egyszerű valóságának visszaállítására volt.

Az egyház-történelmi iratok, Eusebius és Philostorgius kivételével mind erős árián-ellenes szerzők munkái. Oly szerzőké, a kiknél az „eretnek“ és „istentelen“ kifejezések a legszelebbek voltak az áriánusok s más velök ellenkező nézetben levők irányában. Ha valamely áriánus, mint p. o. Kappadociai György, szigoruan viseli magát az ellennézetük iránt: nincs oly kemény szó, a mit ellene ne szórjanak. De ha katolikus ¹⁾ üldözi az ellen-

¹⁾ Katolikus név alatt nem kell a mai római egyházat és annak híveit érteni. Az eredeti katholicismus nagyon különbözött a maitól. Katolikus névvel néha az áriánusok, néha az áthanasiánusok nevezték a magok nézeteit, ellentétben az eretnekekkel. A Katholika ekklezsia (ἐκκλησία

pártot; ha bármit követ is el egy Athanasius, azt szépíteni és eltakarni igyekeznek. Ariusnak és hiveinek könyveit és iratait elpusztították. Anynyi azonban még is megmaradt, hogy ennek s az újabb történeti nyomozások, ¹⁾ utazások és a vallások összehasonlító története alapján részreghajlatlan ítéletet mondhatunk régi hitelveik felől; azokat a szálakat is megtalálhatjuk, a melyek az ellenpárt túlkapásai, hatalma és a mind inkább sötétülő kor nézeteinek nyomása miatt egészen a reformatióig el voltak szakadva. Ha a bíráló által ily úton megállapított történeti tényekre támaszkodva, előítélet nélkül, helyes reflexioval visszatekintünk az első keresztény száz esztendőök vallásos mozgalmaira és nézeteire, úgy találjuk, hogy az emberi gondolkozás természete szerint az áriánizmus nem csak jogosult hitnézet, ²⁾ hanem épen az eredeti tiszta keresztény érzelem volt, a keresztény vallást fenyegető plátói nézetek ellenében. Különösen eredetének a volt a célja, hogy megakadályozza a pogány és bölcseleti elemeknek a tiszta jézusi eszmék közé elegyedését. S miként az emberi gondolkozás története szerint minden eszmének bizonyos átalakuláson kell átmenni, úgy az áriánizmus is átment a fejlődés és alakulás bizonyos pházisain. De bárha az ellene támadt harcok miatt, s a napi kérdéssé vált neoplatonikus eszmék hatása alatt tévútra ment is, a mint a semiáriánizmus esete mutatja, — mégis e tévút és ennek hibái se tudták magát az eszmét végkép megsemmisíteni; nem tudták ezek és a későbbi sötét idők anynyira szétvagdálni ez eszmék szálait, hogy a későbbi kor azokat a történelmi bírálattal össze ne köthesse, s ez által az eredeti keresztény eszméket, mintegy halottaiból újra fel ne támaszthassa.

καθολική) kifejezés legelőbb a smyrnabeliekhez küldött levélben fordul elő Eusebius Egyháztörténetében (4, 15). Lásd e tekintetben Bingham, Orig. Eccl. I, 1 sect. 7. — Hagenbach, Dogmengeschichte.

¹⁾ Lásd idevonatkozólag Dr. Priestley, Bárá Bunsen, Alvan Lamson, Reville, Lange, Fock, Zerrenner, Baur, Hagenbach, Hase, Strauss és más egyházi történetírók és dogmatikusok munkáit.

²⁾ Az áriánizmus jogosultsága mellett bizonyít az is, hogy N. Konstantin árián módon keresztelkedett meg. Konstantius alatt az áriánizmus udvari theológiává lesz; magának külön liturgiát alkot. 355-től kezdve nyugoton is anynyira elhatalmasodik, hogy a római püspöki széken is árián püspök, Felix, ül. 355-ben Keleten egy-egy ideig túlsúlyra vergődnek az Athanasius nézetei. 364-ben Valens alatt újra az áriánizmus emelkedik trónra. Az 5-dik századtól kezdve hanyatlík keleten az áriánizmus. Ellenben nyugoton a 7-ik százíg megmarad a longobárdok s más népeknél; a 10-ik százíg a magyaroknál.

Azt hiszem, hogy részint az áriánizmus eszméinek jogosultsága; részint pedig, mert csak más név alatt, ez képviselte az eredeti keresztény vallást a kor téves nézeti ellenében, ez okok feledtetni fogják az olvasóval az áriánizmushoz kötött előítéleteket.

Az árián eszméknek e jogosultsága, — a melynek következtében azok a reformatio korszakában egy Servet, Socin, Dávid bírálaival felelevenedve, általuk az őskereszténység unitárizmusa újra feltámadott, s azóta folytonos növekedésben van, — birt rá engemet arra, hogy különösen a kevésbé avatottak számára egy könnyű olvasmányt állítsak össze az áriánizmus történetéből. Vajha e téren követőkre találék! Vajha mások is felvennék a történelmi bírálat fonalát! Így legalább sikerülne a különben csak kevesek által, a nagy többség által épen homályosan, sőt egyoldalulag ismert őskeresztény száz évek történetének, hitnézeteinek kellő megismerése és részrehajlatlan megítélése. Ekkor egyszersmind sikerülne némely ellennézetben levőknek amaz állításával szemben: „a ti vallástok csak a reformatio kinövése,” nemcsak a bibliából, hanem történelmileg is kimutatnunk, hogy a mai unitárizmus valósággal nem egyéb, mint az őskeresztények vallása, a mely unitárius szellemben, monarchia, áriánizmus stb. név alatt küzdött folytonosan a keresztény vallásba betolakodó pogány nézetek ellen.

Az alább következő olvasmányban nézeteimet Eusebius, Socrates, Sozomen, Theodoret, Philostorgius, Evagrius történetirataira, továbbá Neander, Gieseler, Gibbon, Bunsen és más újabbkori íróknál levő okmányokra, különösen pedig H. A. B-nek „A sketch of the early Arians“ czimű munkájára alapítottam. A ki e tárgyban többet akar tudni, útasitom a fennebb elészámlált írók műveinek behatóbb tanulmányozására. Ha az olvasó az antiókiái egyházat közelebbről akarja ismerni, olvassa el a Malalas munkáit. Az őskeresztény liturgiáira nézve tanulmányozza Bunsen „Hippolytus und seine Zeit“ czimű munkáját. Az antiókiái egyháznak történetünk idejében levő mozzanataira nézve pedig Conybear „Szent Pálját“ és az angol püspöki egyház egyik kitünő jeles theologusának, a sz. Pál temploma esperesének „Martyr of Antioch“ czimű művét ajánlom figyelmébe.

I.

Azt mondja egyik koszorús költőnk, Tompa, gyönyörű költeményében :

Mert a boldogságra kevés csak a jelen,
A multon épül az, s az emlékezeten :
Örömeinkre szint s derűt titkon az ád,
Mint a gyök adja a virág színét, szagát.

Feledjük el tehát pillanatra mi is a jelent, szálljunk vissza gondolatainkkal a régi multba, s merengjünk annak eseményein. Tárjuk fel a mult idők fátyolát és vessünk egy visszapillantást a pogányok és keresztények küzdelmeire; a katolikusok és ariánusok harcaira. Én e küzdelmet a katolikusok és ariánusok harczának neveztem. Az alexandriabeliek nem így neveznék. Ők ezt a homousiánok és homoiusiánok ¹⁾ harczának mondanák. S méltán is. Mert e küzdelem egyfelől valósággal e nevek alatt és miatt folyt, annyira, hogy még az utczagyermek is azt kérdezték egymástól Alexandriában és Konstantinápolyban : homousianus vagy e, vagy homoiusiánus ? Másfelől hibeiben is el tudnák be-

¹⁾ A keresztényeknél már a 2-ik száz esztendőben kérdésbe jött, hogy „Ki volt Krisztus?“ Némelyek, mint az ebioniták és az ázsiai űs ker. egyházak embernek tartották; mások, a kik az ő csodaszerű születését elfogadták, isten fiának, égi embernek; mások pedig, kik a philói és platonikus eszmék befolyása alatt állva, az ő eleve létezését elismerték, valamely fensőbb lénynek, isten kiömlésének tartották. E különbség vitát szült. A vita átment a 3-ik és 4-ik százba is. Ekkor már némelyek oda fejtették nézeteiket a neoplatonismus hatása következtében, hogy azt állították, miszerint Jézus egylényegű (homousios) az atyával, az az isten. E pártnak Sándor és Athanasius voltak védői. E nézettel szemben Arius, alexandriai presbyter, azt tanította, hogy Jézus — habár eleve létezett is — kisebb az atyánál, de hozza hasonlót lényegű (homoiusios). Arius attól tartott, hogy ha az egylényegűség tana lábra kap és a ker. vallással összeelegyedik, az által veszélyeztetve lesz a Jézus által tanított egyisteniség eszméje. Azonban daczára a nagy többség unitárius érzelmeinek és nézeteinek, a pogány vallásról áttért tudósok által, 325-től kezdve mégis az egylényegűség tana kezd érvényre emelkedni a császári udvarnál, s a „homousia“ lesz az igazhitűség jelszava. Az ariánizmus közbe-közbe még visszanyeri hatalmát, mig végre az 5-ik százban keleten végkép elfojtja az ellenpárt.

Az ariánizmus az űs ker. egyház unitarizmusa, csak más név alatt és némi módosítással. Az athanasianizmus pedig az a vallás, a mely a plátói bölcselétből és pogány vallásból átvett nézetek miatt mind inkább eltért az űs ker. egyház nézeteitől, s minthogy az így átvett idegen elemek a napi kérdés tárgyát képezték, mind inkább követelte magának az egyetemességet (katicizmust), a miért ezentúl néha katolikusnak is fogom nevezni.

szélni, hogy napjaikban miként folyt le a heves unitárius hitvita, két hasonló jelentvényü, majdnem hasonló hangzásu, de mégis anynyira különböző szó miatt.

Krisztus születése után 361-ben két ifju beszélgetett Alexandria egyik terraceán. Figyeljünk rájuk és hallgassuk ki őket.

Theodor, mondá Filep, te igen nagy súlyt fektetsz e kis betűre, e kis jotára, ¹⁾ a mi titeket az Athanasius pártjától elválaszt. És e buzgóságodat anynyira viszed, hogy ha nem találsz püspöknek oly embert, a ki homousiánus helyett homoiusiánus legyen, akkor itt hagysz minket, s elmész, Isten tudja, hova.

Filep, felelt Theodor, te éppen oly jól tudod, mint én, hogy ez az egyetlen egy betű teszi az egész különbséget az egyisten imádói, s az atya és fia imádói közt; s ha a kappadóciai György püspöki székét Athanasius, vagy valamelyik hive foglalná el, kész volnék itt hagyni Alexandriát, s visszamenni Antiókiába.

És itt hagynád Eudoxiát?

Oh nem, ő velem jön. A jövő héten megesküszük és akkor . . .

És akkor? . . . hiszed-e, hogy Eudoxia itt tudja hagyni házját, s elmegy veled a ti árián Antiókiátokba? Mit mondana Kleon? Ő Athanasiusnak buzgó hive, a ki éppen úgy elhagyja az „i” betűt, mint bárki más.

Theodor felpillantott és sebesen járt a terraceon alá s fel, a honnan gyönyörű kilátás volt az alexandriai ²⁾ öbölre. Az áldozó nap megaranyozta a roppant kiterjedésű kikötő gabona-szállító hajóit; pirosra festette a fehér vitorlákat, a főegyház kupoláját és Theodor halovány arcát. Végre megállt és így szólott: Filep, miért akarsz engem elrémíteni? Eudoxia a leggyöngédebb gyermek a világon; ő azt fogja hinni, a mit én; és Kleon barátom, kit a legszorosabb kötelékek csatolnak hozzám; hiszem, hogy nem tagadja meg tőlem nővérét. Aztán elvégre is nem kell a véletlent számba vennünk mindaddig, míg az új püspök kinevezve nincs.

¹⁾ A vita tárgyát képező homousia és homoiusia görög szavak közt külsőleg csak egy „i” betű a különbség. E különbség idézett elé oly sok üldözést gyűlöletet és vérengzést a keresztények közt ad majorem Dei gloriam.

²⁾ Alexandria történetünk idejében egyike sőt másodika (az első Róma, a 3-ik Antiókia) volt a legnagyobb kereskedelmi városoknak. Nagy Sándor alapította volt Afrika északi partjára. Kerülete 4 1/2 óra járásnyi, lakócai száma 900,000 volt. Virágzó kereskedése mellett híres volt iskoláiról. Ez volt a hellenizmus és neoplatonizmus központja, Olaszhon gabona-raktára, honnan a gabonát hajón egyenesen Puteoliba vitték alsó Olaszhonba.

Theodor elhallgatott; de látszott vonásaiból, hogy keblében fájdalom dúl, és Filep, hogy a beszédnek más irányt adjon, kappadóciai Györgyről kezdett beszélni.

Te rossz áriánus! szólt mosolyogva, legyen már eszed. Hát valóban csodálsz elhunyt püspökötöket? Pedig ő egyike volt a legbüszkébb és nagyravágyóbb főpapoknak.

A halottakról vagy jót mondj Filep, vagy semmit. Elfelelted volna e szabályt? valamint azt is, hogy menyinyivel több okunk van nekünk csak jót mondani azokról, a kik vértanui halált haltak? Én csak anynyiban szeretem Györgyöt, a menyinyiben a velem egy nézetben és hiten levőket védelmezte. De végre is ő úgy halt meg, mint keresztény — nyugodjék békével!

Mondj valamit az ő haláláról és annak körülményeiről Theodor; mert tudod, hogy én nem voltam itt a mikor ez történt.

Emlékezhetsz Filep arra a romra, a mely egykor a persák temploma volt, s a hol a mágusok¹⁾ szent tüzzel és az éneklő gyermekkel Mithrás²⁾ istent imádták. E romot a boldog emlékü Konstantin császár a keresztényeknek adta templomul. György tehát azon volt, hogy annak helyén egy pompás templomot építsen. A munkások hozzá is fogtak a romok kitakarításához. E közben egy nagy üregre bukkantak a hamis isten kápolnája megett. Ez iszonyatos üreg volt Filep! Mi eddig is tudtuk, hogy a persák szép fehér lovakat áldoztak a rettenetes Mithrásnak. Itt azonban férfi és női hullák voltak, kiket részint áldozatul, részint gonosz czélból öltek le. Nem csoda, ha György erre haragra gyult. Ő, a ki soha sem volt elég okos, elég óvatos és elég gyöngéd. Ez istentelenség látása dühbe hozta Györgyöt. Összegyűjtött egy csoport embert s az áldozatok csontjait egy ünnepélyes menetben, átkozódások közt hordoztatta végig a városon. E zajra a város pogány lakossága is felkelt; megtámadta a keresztényeket. A pogányok tömege szaporodott az athanasianusokkal. Fájdalom! ezek is az áriánusok ellen fordultak, s a pogányok mellé állottak a harczban. A harcz kövel folyt, s ez úgy hullott, mint a jég. Közülünk néhányan megmenekültek; többen elfogattak és megölettek. A kard, buzogány és bot még szép halál eszközök voltak. Sokan azonban keresztben vértettek el. Némelyeket vízbe fulasztottak, másokat megfojtottak.

¹⁾ Persa papok. — ²⁾ A persák hitregéiben a nap istene.

E harc alatt György oly bátran viselte magát, mint talán soha életében. Leütötte a pogányokat, a kik rárohantak. Megkísértette öszszetartani kevés számu követőit. Harcz közben egyenesen a főtemplom felé tartott. Ha az alexándriai keresztények hozzácsatlakozhattak volna, élete meg lett volna mentve. De minden késő volt. A templom előtti tért már vad pogányok őrizték, kiket öreg persa papok vezéltek. A mint odaért, ezek rárohantak, megfogták és egy tevéhez kötötték. Előbb a tevével hurczoltatták meg, azután széttépték és a tevével együtt megégették. Így halt meg, barátom, a mi püspökünk. Én azt hiszem, hogy az ő emléke fennmarad mindenütt, a hol keresztények lesznek, s a György név együtt véssődik be az emberi szivek táblájára azok neveivel, a kik nemes ügyért vértanui halált szenvedtek.

Theodor nem is képzelte mennyire bételnek utóbbi szavai. A vértanui halált szenvedett árián püspök neve ezután meszsze keletre elterjedett, és a kik semmit sem tudtak is az ő életéről, megváltak hatva kegyetlen halála által. A hová csak az áriánusok elszéledtek, ¹⁾ elvitték magokkal a Kappadóciái Györgyre vonatkozó eseményt is. Idő teltével számos legendák vették körül az ő emlékét, és különös mondák keletkeztek, a melyek halhatatlanították az ő tetteit. Athanasius pedig ijesztő sárkánynya vált, a kitől pestis árad az országra. Ezek a mondák ugy állitják elé a Krisztus egyházát, mint egy gyönyörű szűzet, kit a veszedelemtől egy fiatal, gyöngéd és deli lovag ment meg. Ekép György püspök „Szent György“ vértanuvá válik. Az áriánizmus később elfojtatott ugyan; de Szent György legendája fennmaradt. Midőn a kereszties hadak keletet elborították, ott már kánonizálva találták Szt. Györgyöt, kit minden tartomány kedvencz szentjének tartott. A kereszties vitézek haza vitték e legendát Angliába, s annak hőse Anglia védszentjévé lön. Reville azt mondja idevonatkozólag: „ne hogy megmondjátok a magas egyház (angol püspöki egyház) puseistáinak, mert ezt soha sem bocsátának meg nektek. Védszentül egy áriánust birni!.. Lehet-e ennél valami botránkoztatóbb a világon? ²⁾“

¹⁾ Kelet nagy része, Egyptom, Libyas, egész nyugot ariánus volt. Még a római püspök is ariánus nézetett vallott, a mit azonban a római egyház nagyon restelt. — ²⁾ Le Christianisme Unitaire au troisieme siècle. Revue d. d. Mondes, 1868 máj. 1. sz. Keresztény Magv. IV. köt. 108 lap.

Most Filep és Theodor elváltak, mert Theodor részt akart venni az estéli isteni tiszteletben, a fő egyházban.

Theodor egyenesen a nagy basilika felé tartott. Midőn odaért, az oltár már fényárban uszott. A templom keleti felében egy nagyszerű kép Jézust ábrázolta, a mint kiterjesztett kezekkel megáldja az imádkozókat. A papok a magok helyén voltak. De hát a gyülekezet hol volt? Egy alig ötvenre menő, öreg férfiak és aszszonyokból álló hallgatóság tette az egész gyülekezetet. Az isteni tisztelet vontatva folyt le.

Az alexándriai nép egész a bálványozásig szerette Ariust. Kitiűnő szónoki tehetsége és más jeles tulajdonai miatt kedves papja volt a népnek. Azonban a bölcsészek és bölcselkedő papok közt az áriánizmus nem tudott mély gyökeret verni Alexandriában a hellenizmus és neoplatonizmus miatt. Az árián püspök halála szétépte azt a köteléket is, a mely őket oly nézethez csatolta, a mely az emelkedő hitnézetek árjával ellentétben állott. Idő teltével az ellennézetűek hatása miatt lassanként fogyott a főegyház látogatóinak száma, és a nép mind inkább várta Athanásiusnak visszatérését, ki oly nézetekkel vegyítette össze a keresztény vallást, a melyek a napi kérdésekkel összhangban voltak, s mint már a levegőben levő járvány inficiálta az egyszerű népet is.

Pedig Athanasius ez éjen sokkal közelebb volt hozzájuk, mint hitték. ¹⁾

Isteni tisztelet végével Theodor odahagyta a templomot, és lépteit egyik külváros felé irányozta, a mely kicsiny kunyhóival messze kinyult a homok sivatagba. Gyönyörű éjszaka volt. A hold és csillagok fényesen megvilágították a tájat. Theodor gondolataiba merülve haladt a külváros felé. A mint így merengett, egyszer három útas férfit veszen észre, kik öszvéreiken éppen akkor értek az országuton a külvároshoz. Az öszvérek fáradtaknak látszottak. Az útasok poros hoszszu ruhája azt mutatta, hogy nagy útát tettek. Theodor figyelni kezdett rájuk. Az útasok áthaladnak a kapun és beérnek a városba. Két útas leszált öszvéréről s kopogtatni kezd

¹⁾ Az árián nézetű Konstantius halála után Julian lépett a császári trónra. Ő, hogy az ő lelke előtt lebegett romantikus pogány vallás számára mentől többeket megnyerhessen, türelmet mutatott minden párt inánt. Az előtte élt császárok által kiadott száműzetési rendeleteket visszavonta. Ekkor tért vissza Athanasius is, s egyenesen Alexandriába sietett, hogy püspöki székét újra elfoglalja.

egy szomszéd kunyhó ajtaján. Az ajtó a kopogásra azonnal feltá-
rul, s a szobából kitörő nagy világosság megvilágítja az útasok
arczát. Theodor megismeri Kleont, és a szomszéd fal árnyékába
vonul, hogy lássa, mi történik. A szobából egy férfiú lépik ki, a
ki, miután tiszteletteljesen köszöntötte az öszvéren maradt idegent
lesegíti őt. Erre mind a három férfi elébe térdel, s áldását kérik.
Theodor nem hallhatta az idegen szavait; azonban a mint ez ke-
zét imára emeli, s e közben arczát jobban a világosság felé fordítja,
Theodor felismeri benne Athanasiust. Az útasok most bemennek
a házba, és Theodor egyedül marad a csendes utczában búsán,
leveretten. Szive elszorul a bekövetkező szerencsétlenség elősej-
telme alatt. Hogy bús sejtelmeitől szabaduljon, sietett eltávozni e
helyről. A mint a fő templom mellett elhalad, észreveszi, hogy az
is elsötétült. E gondolat eszébe juttatja az áriánusokra bekövet-
kező balsorsot; de egyszersmind az is eszébe jut, hogy a meny-
nyei jó atya öröködi gyermekei felett: és e boldogító eszme eny-
híti bánatát, lecsendesíti lelkének zúgó viharait.

II.

Alexándria másnap reggel arra a tudatra ébredt, hogy sze-
retett Athanasiusa újra falai közt van. Hiában ültek árián püspö-
kök az alexándriai püspöki széken; hiában rajongott az Ariust
bálványozó néptömeg korábban az árián püspökök mellett; hiában
éltette és magasztalta őket, miként a nép a hatalmast mindig di-
csőíteni szokta. A Jézus istensége dogmájának növekedő árával
tartó Athanasius Alexándria számára való püspök volt, és az Alexán-
driabeliek az ő sajátóságos nyája voltak.

A harangok zúgása üdvözölte a püspök visszatértét! A há-
zak erkélyei és a terraceok már korán megteltek kíváncsi néppel.
Afrika deli szép nőinek természetéről tyrusi bibor folyt le. Vidáman
nézett mindenki a percz elé, hogy szeretett püspökét láthassa. Az
utczákon néptömeg hullámozott, a mely folytonosan ezt kiábálta:
„Éljen Athanasius“! — „Athanasius a püspök“! — Athanasius az
igazhitű“! (= orthodox). Ki hinné, hogy e város még tegnap leg-
alább névleg áriánus volt, s a főtemplomban árián szellemben folyt
le az isteni tisztelet? Az árián papok felének legalább bensőleg
Athanasius hívének kellett lenni. A kik még nem rég Kappadóciai
György úszályhordozói voltak, most új püspökük körül sereglenek,
s diadallal emelik trónjára.

De hát egy lény sincs Alexándriában, a ki hű maradt volna hitéhez? Van. Imitt-amott lehet látni egyes szomorú arcú embereket, a kik félrevonulnak, nehogy valaki őket észrevegye, és csüggedten imádkoznak Istenhez, hogy segítse őket a szükségben. Ott áll például egy öreg ember a diadalív alatt, kit a kor már meggyöngédített. Ez Ariusnak személyes barátja volt, s most is látszik gyöngéd vonásain, hogy előtte a szeretett tanító alakja lebeg. Arius is alexándriai volt. Ariusnak is voltak egykor e városban bámulói és követői. És habár ama gyanus halál után, melylyel Konstantinápolyban kimult, ¹⁾ minden tartományba elterjedtek is az ő tanításai, mindazáltal úgy látszik, hogy e városban nem vertek mély gyökeret, mert az ő tisztább nézetei a kor mind inkább zavarodó eszméivel ellenkeztek. S a mint az öreg ember így elmereng gondolatain, a diadalmenet előre halad; a nép éljenez, és Athanasius mellette elhaladva felismeri őt, s „eretneknek“ nevezi. Erre zaj támad. A nép kiáltani kezdi „le az áriánusokkal!“ Az öreg pap alig tud menekülni a nép dühe elől. Egyenesen haza siet, hogy útra készüljön és ott hagyja hazáját. Ő jól tudja, hogy mit lehet várni Athanasius tekintetétől. Jól tudja, hogy a mily bátor és nemes Athanasius a balsorsban, éppen oly durva és kérlelhetetlen, ha hatalomra jutott. Jól tudja, hogy a száműzetés még kérlelhetetlenebbé tette az ellennézetű áriánusok iránt. Azt is tudja, hogy minő forró vér kering ez afrikaiaknak ereiben, s e forró vér minő könnyen ragadja őket vérontásra és szélsőségekre. Alexandria most nem biztos hely az áriánusokra nézve. De ha az volna is, ő nem tudna kirekesztve élni abból a templomból, melynek oltáránál oly gyakran szolgált.

A főtemplom ajtaja mellé húzodva egy más szemlélő is nézte Athanasius diadalát. E szemlélő Theodor volt. A diadalmenet, szaporodva a Caesareum körül lakó szerzetesekkel, kik a menethez csatlakoztak, előre haladt és belépett a szentegyházba. Az énekkar hangosan énekelt: „Dicsőség az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek,“ s Athanasius és hívei felelték reá: „örökkön örökké.“

Mily nyomasztólag hatott Theodorra ez az: örökkön örökké.“ Ugy tetszett neki, mintha ez az áriánizmusnak utolsó halál-

¹⁾ Ariusnak ellenségei azt írják, hogy őt a Sándor átka fogta meg. Theodoritus egyh. történetében azt állítja, hogy az alexandriabeliek ölték meg. Legvalószínűbb, hogy ellenségei megmérgezték, s ez okozta halálát 336-ban Kr. u.

hörgése lett volna Alexandriában. A mint a papok felelete ellebbent ajkaikon, újabb meg újabb csoportok vették fel a szót s viszhangozták az utolsó: „ö r ö k k ö n ö r ö k k é“ zárszót. Minő tolongás volt, és mekkora volt a különbség a mostani és a mult esti isteni tisztelet között!!

Theodor nem tudta tovább kiállani. Ott hagyta a templomot és elment, hogy keresse fel Luciust, az öreg papot, kiről tudta, hogy hű maradt mesteréhez jó és balsorsban egyiránt.

Midőn Lucius házához ért, már néhány hű barát várt reá.

Lucius kis ágya szegletén ült. Papi ruhája szét volt szórva a szobában. Barátai körülötte állottak s erősen kérték valamire, a mit ő úgy látszott — nem akart elfogadni. „Itt van Theodor“ — mondá Lucius, midőn amaz belépett — „lássuk ő mit mond?“ Igen, itt van Theodor, mondá a beszélők egyike, és én azt hiszem hogy Theodor úgy fog gondolkozni, mint mi. Lucius itt akarja hagyni Alexandriát; mi pedig arra kérjük, hogy maradjon, és legyen püspökünk. Én meg azt mondom nekik, Theodor, mondá Lucius, hogy Alexandria nem biztos hely a mi számunkra, mert Athanasius rettenetes ellenségünk.

Lucius! mondá az elébbi beszélő, te igaztalan vagy magad iránt is, irántunk is, midőn így beszélsz. Athanasius nem bánthat és nem mer bántani minket, a míg Julián él. Emlékezzél Juliánnak a pogányokhoz irt levelére. Midőn azok Györgyöt megölték, miként fenyegette őket a legkegyetlenebb büntetéssel ama rémitő gonosztett miatt. De különben is...

Kedves barátom! — mondá Lucius búsan — én szívesen itt maradnék és püspökötök lennék, ha gondolnám, hogy valami jót tehetek. Én magammal nem törődöm, mert már öreg vagyok; s Isten látja, szívesen felteszem a martyr koronát, ha kell. De az a kérdés: vajon érdemes vagyok-e arra, kedves barátim? Vajon nincs-e köztetek erősebb kar az enyimnél, a mely jobban megtudjon védeni; és épebb fő, a mely okosabban tudja intézni azokat, a mik az Istennek és Krisztusnak dolgai? Azonban mit gondolsz te Theodor?

Én azt hiszem, szent atyám! felelt Theodor, hogy nélküled olyanok lennének az alexándriai áriánusok, mint a pásztor nélküli nyáj, melyet a farkasok könnyen elragadoznának. A mi engemet illet, kedves Lucius, mondá Theodor, én itthagynom Alexandriát és hazámba Antiókiába megyek. Egy benső szózat azt sugja nekem,

hogy távozzam, s én e miatt nem maradhatok. De a többieknek maradniok kell. S ha te nem leszesz püspökjök, akkor mi lesz belőlök?

Igen, Lucius, légy a mi püspökünk, mondá Theodor, légy e kis nyáj püspöke. S ha nem lesz is székes egyházad, te még is a mi püspökünk leszesz. Neimde beleegyezel Lucius?⁴

Theodor elhallgatott. Lucius lassan felállott helyéről, s miután felegyeuesedett, karjait ég felé emelve, így kiálta fel: „Oh örökké való Atyám! áraszsz el engem a te kegyelmeddel és tölts be szent lelkeddel, hogy a te dolgaidnak érdemes sáfára és a te kicsiny sergednek hű pásztora lehessenek. Adjad Uram, hogy miként a te egyszülött Fiaid, — a ki az atyától született, minden keresztény léleknek püspöke, hasonlókép én is abban a mértékben lehessenek azok püspöke. a kiket rám bízál. Adj nekem alázatos szívet, hogy magamat mindnyájok szolgájának tekintsem. Adj értelmet és okosságot, hogy a veszélyt látva, védeni tudjam a tiedet minden gonosztól. Szentelj meg engemet, hogy apostolaidnak, vértanuidnak és hű hitvallóidnak érdemes követője lehessenek. Oltalmaz, Atyánk, minket a te hatalmaddal, tartsd buzgásban az igazságot sziveinkben, s adj egységet és békét a te szeretett fiad egyházának. Hogy tudják meg minden népek, hogy egyedül te uralkodol mindenek felett, hogy a te fiad hű képe az ő atyjának, és hogy a te szellemed folytonosan sugárik ki a te fenségedből. Adjad Atyánk, hogy mi tégedet örökké imádhassunk és dicsőíthessünk a te szent fiad által. Ámen.“

Az áriánusok kicsiny serge mélyen és meghatottan mondá az „Áment.“ A jelenlevők egyenként megcsókolák az öreg pap arczát és letérdeltek, hogy fogadják áldásait.

A mint az öreg őket megáldá, a nyitott ablakon át hallani lehetett a templomból jövő nép zajját, a kik Athanasiust éltették.

Itt megválnak egy kissé Luciustól és az Alexándriai áriánusoktól. Ők a nemes harcot megharcolták, s ha ezen nem is, egy jobb világban elnyerték jutalmukat.

Kövessük a Theodor lépteit. Theodor, otthagyva Luciust és barátait, lépteit az Eudoxia lakása felé irányozta. Belépett a házba és a szembetalált cselédtől Eudoxia után tudakozódott. Éppen Kleonnál van, felelt a cseléd, de azonnal itt lesz. Theodor várt. Minden percz örökkévalóságnak tetszett neki. E néhány percz alatt lelkét félelem és kételyek fogták el; pedig százszor is eszébe ju-

tott, hogy Kleon jó barátja és Eudoxia mátkája. Nem tudta elűzni a félelmet. Eszébe jutott, hogy Kleon nem csak buzgó athanasianus, hanem éppen athanasianus pap, a ki éppen most tért haza, hogy az áriánusok hanyatlását előidézze. Az igaz, hogy ő védelme alá vette Kleont, midőn még Kappadócziai György volt a püspök; de vajon még fog-e emlékezni erről Kleon? Vajon szerette-e ő valaha nővére jövendő férjét? Vajon elbocsátaná-e nővérét Antiókiába, vagy nem? Eszébe jut a Filep intése is, és erre szívét egyszerre félelem és remény foglalja el. Ezalatt eltelik egy félóra, és senki sem jön. Eltelik még egy negyed óra, ekkor Theodor ajtó nyílást hall. Kinéz az ablakon, s meglátja Kleont, a mint hazunnan dühösen eltávozik. Kleonnak arca soha sem tetszett neki oly borusnak, mint ma.

Végre belépett Eudoxia. Lehetetlen leírni a jelenetet, midőn Eudoxia tört szívvel tudatta Theodorral, hogy Kleon megtiltotta neki, miszerint őt többé láthassa, azért, mert Theodor áriánus, és eretnek soha sem lehet Eudoxia férjévé. Eudoxia elmondta Theodornak, hogy ő hasztalan sirt és könyörgött Kleon előtt. Hiában ígérte neki, hogy ő Alexandriában marad, s Theodorral elhagyatja hazáját. Hiában való volt minden, mondá, nekik nem szabad többé találkozniok.

De hát, mondá végre Theodor, nem másíthatom meg én az ő határozatát? Oh Eudoxia! ő nem választhat el minket.

Nem, Theodor. Te éppen úgy ismered fivéremet, mint én. Jól tudod, hogy nem lehet meggyőzni, midőn valami olyant teszen, a miről azt hiszi, hogy jó. Ő kész feláldozni saját egyházának önmagát, engemet és mindent. Mi nem változtathatjuk meg az ő nézeteit.

De Eudoxia, hát kénytelenek vagyunk-e mi alája adni magunkat az ő önkényes és igaztalan kívánatainak? Kedves gyermek, jer velem Antiókiába, távol e kegyetlen várostól és szivtelen fivéredtől.

Theodor rossz hírt érintett. Eudoxiának fivére iránti szerete- te szenvedélyes és mély volt. Ők korán árván és magokra maradtak, s Kleon egy személyben atyja és fivére volt. Kleon másokhoz lehetett szivtelen; de iránta mindig szeretetet és gyöngédséget tanusított. Kleon ápolta őt, míg gyermek volt. Azután barátja, vezetője lett. És Theodor beszédére tizenhét év emléke emelkedett fel lelke előtt, s bánata a méltatlanság érzetévé vált Theodor ajánlata. Lehetetlennek tetszett előtte Kleon iránt engedetlenné lenni.

Ennek még csak gondolatától is irtózott. Jobb — gondolá — elveszteni Theodort, mint saját lelkét és fivérét.

Azonban bárha össze is volt törve szive, Eudoxia még sem vesztette el minden reményét. Még egy utolsó reményszikra csilámlott lelkében. Hátha Theodor lemond érette áriánus nézeteiről? Eudoxia arcát Theodor keblére hajtja és esengve kéri, mondjon le az áriánus hitről, miközben szive hangosabban kezd dobogni, hangja reszketni kezd és arcát a szemérem és szerelem pirja önti el. Ujra eseng, kér, könyörög, jól tudván, hogy Theodor nem oly bigot, mint Kleon; és hogy a köztök levő hitkülönbség nem lehet valódi akadály közöttök. Az isten jó és nem büntet meg senkit azért, ha valamely szóból egyetlen betűt kihagy. Ő maga szivesen lenne áriánussá vagy athanásiánussá azért, a kít szeret.

Oh Theodor, légy érettem azzá, a mi Kleon, rebegé Eudoxia. Kleon oly jó, és meglásd, mily boldogok leszünk. Oh Theodor minő boldoggá varázslom otthonodat! Mily boldogok leszünk mi együtt! Csak egy szót Theodor, csak egy szót!...

Rettenetes pillanat vala ez Theodorra nézve. Lelkében hatalmas tusát vivott a szerelem a hittel. Ugy fájt megválni attól, a kinek szivével szive egybefort. De ő bátran kiállotta a megpróbáltatás fájdalmas és nehéz küzdelmeit. Egy utolsó pillantást vetett lelkének felére, egy utolsó istenhozzádot mondott neki, és otthagya Eudoxiát örökre... Fülébe csengett Theodornak amaz evangéliomi szózat: „a ki inkább szereti atyját és anyját nálamnál, az nem méltó hozzám,“ és a mint eltávozott. kedvesétől, erőt kért Istentől, hogy bátran léphessen Jézus nyomaiba.

A következő nap reggelén Theodor hajóra ült Fileppel és útra kelt Antiókiába.

És most, míg útasáink vitorlaszárnyakon haladnak hazájok felé, vessünk egy pillantást az egyháznak azon időbeli állapotára.

III.

A niceai zsinat előtt teljes határozatlanság volt a ker. egyházban az atya és fiu közti viszonyt illetőleg. A háromsági elméletek a pogány vallásról áttért atyák működései nyomán, különösen keleten, hova-tovább mind inkább fejlődtek és több-több tért nyertek. Azonban mihelyt Arius az ő nézeteit kihirdette, azonnal sok egyház elfogadta azokat. Egész alsó Egyiptom, sőt a keleti püspökök nagy része is elfogadta. A nagy tömeg mindenütt az Isten

egységét vallotta. Mások pedig — mint az antiókiái egyház is — elismerték ugyan azok igaz voltát, azonban kijelentették, hogy ők mindig ugyanazt hitték, s ugyanazért nem fogják megengedni, hogy Arius, a ki csak presbyter, vezér-szerepet vigyen az ők püspökük felett.

Igy állott a dolog a niceai zsinat előtt. A niceai zsinat után minden megváltozott. Az athanasiánusok érdekében hozott niceai határozatot döntőnek tekintették, egyszersmind kijelentették, hogy most már ők alkotják a katolikus egyházat.

Az antiókiái egyháznak, s általában az egész keresztény egyháznak helyzete ekkor sokat hasonlított az európai kereszténységnek a reformációkori állapotához. Egyfelől ott volt a katolikus egyház, a mely már rég eltért volt az evangelium egyszerű tanításaitól; de mivel szervezett és hatalmas volt, nem törődött semmivel. Másfelől ott voltak az áriánusok, a kik miként a reformációkori protestánsok az eredeti ker. vallás helyreállítását sürgették, s az athanasiánusokat keresztény-ellenes, új tanok behozatalával vádolták. Ezek lelkes, erélyes és az ügy igazságát érző egyének voltak; de nem voltak elég okosak, s nem volt meg a kellő öszszetartás, egység közöttök. Ott volt még egy harmadik, vagy középső párt, a melyet — miként a reformációkor Erasmus — itt Eusebius képviselt. E párt felváltva majd az egyiket majd a másikat támogatta; majd meg mindkettő ellen nyilatkozott, mindkettővel szembeszállt. Végre, miként a reformációkor keletkezett anabaptisták, ott voltak a Nestoriánusok, Apollináristák és más felekezetek, melyek mindenike saját nézeteit toltá előtérbe, s ez által zavarta a vitát a katolikusok és áriánusok közt.

E vita — éppen mint a reformáció — különböző helyeken különböző eredménnyel folyt. Most a katolikusok, majd az Ariánusok emelkednek túlsulyra. Egyszer az áriánizmus vezetőit küldik számkivetésre, majd a katolikusokéit.

Jerom azt írja, hogy egy időben az egész világ áriánus volt. Ha a niceai zsinat ellenök határozott, a rimini zsinat részökre döntötte el az ügyet. Alexándria nem szereti őket, de Antiókia rajong érettök; ez saját városuk. Theodoric áriánus, Clovis pedig katolikussá lesz. Igy folyt a harcz sok éven át különböző eredménnyel, épen ugy, mint a reformáció harcza. A katolikusok újra vissza nyerték az elvesztett területet. E nagy harcz vége a lett, hogy a katholicismus diadalra jutott, s a római püspök,

és az athanásiusi háromság symbolumává lett az öszszes ker. egyháznak. Alig maradt meg idővel valami nyoma a meszsze kiterjedt áriánizmusnak. Az unitárizmus az ő egy isten imádásával egy időre eltűnt a földről, talán azért, hogy annál újabb erőben támadjon fel egy Socin, Servet, Gentilis, Blandrata, Dávid Ferencz szavára az emberek szívében; hogy a józanész és lelkiismeret szavát követve, annál nagyobb erővel törekedjék vissza állítani Jézus egyszerű tudományát. Hányszor nem lön akadályozva és elnyomva e törekvés? De az emberiség, ha lassan is, folytonosan halad; s az igazság biztosan nyomul előre és terjed. És habár a protestánsoknak a katolikusok érdekében való közreműködése és nemleges segélyével kiirtattak ¹⁾ is az unitáriusok Lengyelhonból, mindazáltal Erdélyben, Angliában, Amerikában, Indiában, Áfrikában és Ausztráliában hova-tovább mind inkább terjed. Az európai vallásos mozgalmak mind oda irányulnak, hogy a ker. vallás eredetiségét állítsák vissza.

De térjünk vissza elődeink kora harcaira, az antiókiai áriánusokhoz. Filep és Theodor kiszálltak a hajóból Seleuciában, Antiókia parti városában (kikötőjében); mert az Orontes folyó ritkán hajókázható. Minő hosszúnak tetszett előttök az az öt mértföldnyi út, a melyet Seleuciától Antiókiáig szekeren kelle tenniök. Azonban most az út befordul a Silphius hegy szikláinak megé, s az egész város a maga szépségében előttök fekszik. Minő szép volt! Jobb kezük felől a meredek sziklák; rajtok olaj- és eperfával körülvett terraceok és sétányok. Balfelől az Orontes folyó békésen hömpölyögve a gazdag és termékeny völgyben, a melyben mintegy öt mértföldre gazdag legelők terültek el, s a hegyoldalokra szőlőhegyek nyultak fel. Antiókia a hegy és folyam közt feküdt, mintha azon töprenkedett volna, hogy vajjon a hegyre terjeszkedjék-e, vagy a folyón menjen át, hogy növekedő lakosságát befogadja. Az egyikre terraceokat épített, a másokra pedig, az Orontes egyik szigetére, egy új várost. Így egyfelől a Silphius hegy, másfelől az Orontes védte. A város nem is volt érdemetlen e kedvező helyzetére. Pompás paloták emelkedtek a széles utcákban, a melyek illettek Syria királyi városához. Mindezek felett magasan kitűnt a nagyszerű keresztény templom dómja, a melyet N. Constantin építtetett.

¹⁾ Lubienecii Hist. Ref. Pol. p. 200 — 205 — 252 Krasinski Gesch. p. 111. 165. 182. — Rees Rac. Catech. XXX — XXXV.

Nem szép-e ez? kérdezte Theodor Filepet, midőn ez a szerkénben felállott, hogy körültekintsén. Oh Filep! ne gunyolódj te többé az én Árián Antiókiámmal. Kedves Antiókia! Itt prédikált Sz. Pál és itt volt püspök Sz. Péter. Ez volt Lukácsnak szülőhelye és Ignácznak hazája. És itt kezdték legelőbb keresztényeknek nevezni a Krisztus követőit. Emlékezel-e miként írja le ezt Lukács az Apostolok cselekedeteiről irt könyvben? Vagy tán nem tudod, hogy a mi püspökünk, Evodius, használta legelőbb ezt a nevet?

És aztán Filep, én mint áriánus azon örvendek, hogy ezek az Antiókiabeliek anynyira buzgólkodnak az áriánusok ügye mellett. Egy időben, szerencsétlenségre épen a niceai zsinat alkalmával, az Athanasius hívei túlsúlyban voltak; azonban azóta mi öszszetartottunk, és megerősödtünk, s mindenek felett türelmesek és humanusok voltunk.

Igy beszélt Theodor, a míg elértek a városkapujához, a hol később a nagyszerű Szt. György nevű kapu épült. Theodor néhány percz alatt otthon volt. És itt hagyjuk magukra kissé barátainkat, mert nekünk szükségtelen figyelemmel kísérnünk azt, hogy miként fogadták Theodort otthon szerettei és barátai. Célunkra elég anynyi, hogy Filep is naponta jobban bele mélyedt annak buvárlatába, hogy mit tanítottak az Apollináristák, ¹⁾ s minő értelmet adtak ők idegenszerű tanaiknak, ugyananyira, hogy azon vette észre, miszerint naponta inkább meg inkább áriánussá válik. Theodor megtelepedett Antiókiában, s Euzoius püspök alatt csendesen készült a papi pályára.

Ezalatt hetek teltek el; de semmi egyéb nem történt, a mi

¹⁾ Az apollináristák alapítója Apollinár, laodiceai püspök, volt, egy classikus miveltségű férfi. Ő azt állította, hogy Krisztusban az érzéki lélek (ψυχή λόγος) és test (σῶμα) volt az, a mi őt emberré tette. A szellem (νοῦς, ψυχή λογική) már nem volt benne emberi, hanem isteni. S az ő emberré léte nem abbau állott, hogy a logos *νοῦς*-zá vált, hanem abban, hogy az testté (σάρξ) lett. (Lásd Hagenb. Dogmengesch p. 225.) E vélemény ellen hevesen kikelt az ő barátja Athanasius és a két Gergely. Midőn Julián Kr. u. 362-ben megtiltotta volt a keresztényeknek a régi classikusok olvasását, Apollinár és fia azon működtek, hogy őket ker. classicus iratokkal lássák el. Ez okból egyik lefordította a Mózes öt könyvét, Homert utánozva, hősi versekbe, s az ő testamentum többi könyveiből Pindar, Euripides és Menander után, vigjátékokat szomorujátékokat és ódákat dolgozott. A másik pedig az evangéliumokat, leveleket s minden új testamentumi iratot párbeszéddé alakított a Plátó mintájára (Lamson Church of the first 3 cent. p. 298. note.)

foglalkozásaikon vagy örömeiken változást okozott volna, — kivéve azt, hogy Filep készült haza Alexándriába; Theodor pedig alig várta, hogy az oltárnál szolgálhasson.

E szerint felhasználjuk az alkalmat, s egy néhány szót mondhatunk Antiókiának ez időbeni egyházi politikájáról.

Ez időben Euzoius volt antiókiai püspök. Az ő szelid, de erélyes kormánya alatt az áriánusok megerősödtek és jólétre vergődtek. Ellenben az athanasius hívei türelmetlenek és közönyösök voltak; elhagyták magukat. Aztán benső egyenetlenségek is gyengítették őket, a melyek jobban pusztitnak, mint a külnyomás. Két gyülekezetre szakadtak. Egyik gyülekezet korábban az Eustachius főnöksége alatt állott; a másik pedig Melitius ügyét védte, egész addig, a míg a háromságnak általa tett gyermekies érzékitése meg nem fosztotta őt hívei bizalmától és az antiókiai püspöki széktől. ¹⁾

Az olvasó azt gondolhatná itt: hiszen e két elvált gyülekezetet még is egyesíthette volna a közös tannézet és az isteni tiszteltetés közös módja. Azonban ez nem történt; sőt kölcsönös féltékenységeikkkel akadályozták egymást abban, hogy az áriánus egyházat nyugtalanítsák. Ez által még inkább elősegítették Euzoiust, hogy napról napra szilárdítsa és állandósítsa Antiókiában azokat az elveket, a melyek annak régtől fogva büszkesége és dicsősége valának.

IV.

Antiókia vidékének szépségei közt legeragadóbb, legköltőibb volt Daphne, egy kis falu, két kis mértföldnyire Antiókiától a Seleuciai út mellett. A hódítók mintha elhozták volna hazulról az anyaország egész hitregészetét és ide ültették volna merész utánképző tehetségeikkel, úgy nézett ki e hely. E helyen állott, berkek közepében, Apolló nagyszerű temploma; mert az antiókiai nép szerint itt változott babérfává Daphné nympa, midőn ez Apolló szerelmi nyilatkozatai elől menekülve s Apollótól majdnem utólérve, azt kérte a földtől, hogy fogadja ő inkább kebelébe, minthogy Apollóé legyen. ²⁾ Gyönyörű csermelyek csörögtek végig a sűrű babérfa erdőn, s a madarak is szebben énekeltek itt mint Attica

¹⁾ Melitiust Constantin nevezte ki püspöknek az áriánusok kérésére, abban a tudatban, hogy ő is áriánus. Egyik vasárnap azonban, egy tan-beszédet tartva, ezt úgy végezte, hogy kezén elébb három újját nyujtotta ki, azután egyet, így szólván: „Mí három személyt ismerünk el, de csak egyhez imádkozunk.“
— ²⁾ Ovid Metamorph. I, 452 s köv. versek.

berkei árnyaiban. Itt minden arra látszott alkotva lenni, hogy az érzékeket kielégítse és a képzelődést fokozta. Még az isten szobra is bámulatra ragadta a szemlélőt a szobrász művészete iránt. A nagy isten szobra óriási volt, kezében kehelylyel, melyből a földnek italt nyújt. A templomnak fala, a hol az isten szobra állott, gyöngyökkel volt kirakva s gazdagon aranyozva. Itt imádták a pogányok a napistent a hajdankorban.

Most azonban minden meg volt változva. Mióta a keresztény vallás Antiókiában terjedni kezdett, az Apolló temploma elhagyottabbá lett, s ha az idegen tanácsot kérni jött annak híres orákulumához, semmi feleletet nem nyert. Azonban ez a változás még nem volt minden. Ennél egyéb is történt. Az új vallás egészen behatolt a pogányok szentélyébe. A keresztények épen az Apolló temploma tőzsomszédságába temették az antiókiái vértanuk teteit. A szent Babylás ¹⁾ hamvai felett egy nagyszerű ker. temlom állott, s ker. énekek hangzottak a Daphnicus Apolló füleibe. A keresztények még enynyi szentségtelenítéssel se elégedvén meg — a mint a pogányok ezt nevezték — szeretett püspökük mellé temették halottaikat. E miatt az Apolló papjai mind inkább eltávoztak e helyről; csupán egyet hagytak itt, a ki a templomot a hitetlen keresztények további méltatlanságaitól megőrizze.

Igy történt, hogy midőn két barátunk egyik napon a Daphne berkein át sétált, csak az öreg pogány papot találta. Beszélgetésbe ereszkedtek vele, s beszélgetésük közben csakhamar a vallásbeli különbségre tértek. Mondd meg nekem jó öreg, mondá Filep, — hiszel-e valóban a te isteneidben? imádkozól-e reggel Apollóhoz és holdvilágnál Diánához? Kérsz-e tanácsot Aeskulaptól, ha a fogad fáj, és imádkozól-e Pánhoz, midőn juhaidnak kis bárányai vannak? Látod-e a Najadokat, Dryadokat és Nereideket s a többieket? És, oh bámulatos ember, hiszed-e, hogy Hebe most is tölti az italt a halhatatlan isteneknek; és hogy Jupiter még most is úgy ül trónján, mint régen, oldala mellett egy sassal?

A pap csak mosolygott e kérdésekre. Végre így szólott röviden és egyszerűen: Én éppen úgy hiszem azokat, mint atyáim hitték

¹⁾ Szent Babylas Kr. u. 237 — 250-ig antiókiái püspök volt. A Décius alatti keresztény üldözés alkalmával vértanui halált halt 251-ben. Az ő közelében elhallgatott Apolló híres orákulum. A régi írók azt mondják, hogy midőn az ő holt testét Julián parancsára onnan eltávolították, az Apolló temploma lángba borult.

előttem. Állhatnak elé új divatok; tűnhetnek fel új istenek; de én a régi divattal és régi istenekkel meg vagyok elégedve.

Hogy hiheted e régi isteneket? kérdezősködött Filep. Hiszed-e hogy Jupiter egyszer bika, máskor hattyu, stb. alakjában megjele-
nik a földön valamely alávaló czélből?

Én nem hiszem — felelt az öreg pap — mindazokat a meséket az istenek felől; de magokat az isteneket hiszem. Én a földön mindenfelé és mindenben életet látok; honnan van ez az élet? Vajjon nincs-e valami erő, a mely az eget ellenőrizzé; valamely szellem, a mely a szellőben nyilatkozik; szóval nem létezik-e valami isten, a ki mindent teremt és mindent fentart?

Van egy isten és ez cselekszi mindezeket, mondá Filep.

Jól van, tehát itt térünk el egymástól, felelé a pap. Egy isten nem okozhat örömet és bánatot, mosolyt és szomorúságot. Egy isten nem teremthette volna az embereket és növényeket. Egy isten nem süthet a vidám reggeli napban, és nem sötétülhet el, midőn felhő borítja a napot. A ti nézetetek helytelen. Aztán a ti istenetek kegyetlen istennek is látszik, mert fiát azért küldi el, hogy az miként egy gonosztevő, meghaljon a kereszten, kiről közületek némelyek azt mondják, hogy az maga az isten; mások azt, hogy hozza hasonló. Midőn a mi isteneink a földre jönnek, azok örömet és boldogságot hoznak magukkal. Ceres megérleli a gabonát és Bachhus a szőlő piros vérét ontja ki. Nátatok pedig, szegény keresztényeknél, még a kenyér és bor is nem az életnek, hanem a halálnak jelképei.

Jól van — közbevágott Theodor — ha nem tudunk meg-
egyezni, akkor szükségtelen a mi beszélgetésünk. Anynyit azonban mondhatok neked, hogy midőn a te isteneid — a miként mondd — emberi alakba öltöztek, nem tudták megmondani neked: mi fog történni, ha a nap, hold, csillagok, s minden teremtett dolgok elmulnak. Költőitek azt mondják, hogy Achillesnek lelke örömte-
lenül bolyong ide s tova az elysiumi mezőkön; de ki és miként tudhat valaki közületek valamit a jövő élet felől? Midőn Krisztus, az atya fia, a földre jött, s az emberek közt lakott, megmutatta nekünk, hogy miként éljünk; s ha meghalunk éppen úgy feltáma-
dunk, miként ő, és együtt fogunk örökké élni az atyával és vele. Tekints ide — folytatá Theodor, kihuzva ruhája alól egy kis feszületet, a melyet mindig magával hordozott — tekints ide és gondold el, hogy ez a Krisztus, ki egykor a keresztre lőn feszítve és

meggyalázva, most a menyinyben van. Ott angyalok, vértanuk és az apostolok veszik körül, s vele együtt dicsőítik az atyát. Így lesz velünk is. A ti isteneitek a veszendő ember, a test jelképei; a mi Krisztusunk pedig a halhatatlan ember, a lélek jelképe, a mely soha meg nem hal.

Theodor itt elhallgatott. Filep azt vette észre, hogy barátjának arczát e gondolatnál menyinyei világosság fénye önti el.

Tegyetek úgy, a mint tetszik — mondá a pap — a régi istenek elég jók nekem. Így gondolkozik Julián is. Azt mondják, hogy ő ide jön. Ujju! Bacchus is vele jön és a Daphnicus Apolló oltárán újra áldozat fog füstölni. Oh szép napisten! te jól tudod, hogy én mily szegény vagyok; de azon a boldog napon legkedvesebb gidómat, vagy legkövérebb lúdamat neked fogom áldozni. Miként fog reszketni a berek fáinak minden levele, ha megtudják, hogy Apolló az övéhez jön! Sokáig éljen a jó, az isteni Julián! Evvel a pap eltávozott.

Julián jövődö! mondá Filep. Hallode-e ezt Theodor? ekkor kemény munka vár ránk. Vajon tudja-e ezt Euzoius?

Megtudjuk holnap — mondá Theodor hidegen — oly hidegen, hogy Filep meglepetve tekintett reá.

Igen, holnap vasárnap, és én azt hiszem, hogy Euzoius szólni fog erről valamit, ha a pap meséje igaz. De Theodor, te éppen úgy nézesz ki, mintha az isteni Julián alatt vértanui halálra vágynál.

Theodor csak mosolygott. Valóban neki az a gondolata támadt, hogy most végre lemoshatnák azt a vádat, a melylyel az alexandriabeliek avval vádolták az áriánusokat, hogy ők csak zavart tudnak előidézni, de hősökké, hitvallókká lenni nem tudnak.

Most — gondolá Theodor -- elérkezett az idő, hogy az igazságot be lehessen bizonyítani. Isten! adj nekünk erőt, kitartást és hitet!

E gondolattal lépett be másnap reggel az antiókiái basilikába.

Antiókia épületei közül leginkább kivált a székesegyház. Ez volt a legrégebbi s a legnagyobbszerű amaz épületek közt, a melyeket kiválólag a végre építettek, hogy bennök az „*atya a fiu által*“ imádtassék.

Az isteni tisztelet is méltó volt az épülethez, az „*Arany Templomhoz*,“ a mint ők nevezték. A szertartás sehol sem volt oly szép, s az ének és zene oly megható, mint itt. Két chorus

énekelte a kedvencz énekek verseit váltogatva. És egy vasárnap sem mult el a nélkül, hogy a 33-ik zsoltár szép verseit ne viszhangozták volna a templom falai és merész hajója.

Midőn Theodor a templomba belépett, az már tele volt. A püspök szokott helyén, és éppen kezdette az isteni tiszteletet amaz ismeretes szavakkal: „a mi urunk Jézus Krisztusnak kegyélme, az Istennek szeretete és a szent léleknek veletek való közösülése legyen mindnyájan ti veletek.“ Egy mély „Amen“ tört ekkor elé a gyülekezet kebeléből és lebbent el ajkain.

Az isteni tisztelet kissé hosszúra nyúlt, mert az urivacsorát is kiszolgáltatták. Mindenik könyörgés és ének után elmondották e doxológiát: „Dicsőség az atyának a fiu által.“ Ezután az egyházi beszéd következett, a mely akkor még nem volt oly lényeges része az isteni tiszteletnek, mint ma. A beszédet ma Euzoius tartotta. Ebben tudtára adta hallgatóinak, hogy a hitehagyott Julián jövendő. Felkérte híveit, hogy maradjanak hívek az urhoz, és mutassák meg Juliánnak minő szilárdak és határozottak tudnak lenni. Adják meg a császárnak, a mi a császáré. Legyenek iránta teljes tisztelettel. De minthogy Isten minden királyoknak királya, őt illeti egyedül a legfőbb tisztelet.

Ez volt az Euzoius beszédének lényege. Midőn ő ezt elvégezte, a nép a templomból eltávozott; mindenki avval a gondolat-tal távozván, hogy kész lesz, ha kell, meg is halni Jézusért. A legelhatározottabb Theodor volt.

A korai egyház a vasárnapot ¹⁾ rendesen az öröm és vigalom

¹⁾ Az a mythus, a mely Jézus testi feltémadását illetőleg a keresztények közt kifejlődött, igen természetesen befolyt arra, hogy már a korai egyháznál ünnepek keletkezzenek. Ehez járult az, hogy a zsidó keresztények már a mózesi törvénytől fogva hozza voltak szokva a Szombat megünnepléséhez. A pogány keresztények pedig a hét első napját, a zsidók szombatja után következő napot, a mint ők nevezték a Dies Solis-t ünnepezték meg. Ünnepezték ők még más napokat is p. o. a csötörtököt (Dies Jovis). És ezek ellen mondja Augustin: *Audio quod quidam feria quinta non laborent, nec mulieres lanam tractent. Ego vero coram Deo et Angelis ejus cunctestor, quod hi arsurī sint in inferno, ubi diabolus ardet. Nullus enim dubito, quin in honorem Jovis oti-entur, qui die Dominico laborare non metuunt.*“ Azonban részint a zsidó szombat iránti ellenszenvből; részint pedig azért, mert a monda szerint Jézus a hét első napján támadt fel, a keresztényeknél már korán a vasárnap megünneplése jött szokásba, a mihez a pogány keresztények annál szivesebben csatlakoztak, mert az ők Dies Solis-ok éppen özszeesett e nappal. Már Csel. 20, 7 és I kor. 16, 2. különösen kiemelik a hét első napját. Justin Trypho-
vali Dialogusában azt mondja, hogy a vasárnap az egyedüli nap, a mely isten

napjának tekintette. Ezért a hivek örömet adták át magokat a reggeli isteni tisztelet után az ártatlan mulatságoknak és élvezeteknek. Azonban e vasárnap délutánja egészen más szint öltött. Gond, kétség és aggodalom szállott mindenki arczára. Eszökbe jutott, mily hatalmas Julián, kinek számtalan pogány legio áll rendelkezésére mindenütt. Eszökbe jutott, mily sajtáságos nézetei vannak Juliánnak a vallás felől. Az is eszökbe jutott, hogy Julián könnyen azt parancsolhatná, miszerint a vértanuság terhe alatt mindenki tartozzék imádni az isteneket. Ámbár ezt ők nem fogják megtenni, — mindazáltal a vértanui halál mégis borzasztónak tetszett nekik. Ily gondolatokkal foglalkoztak az ántiókiabeliek e vasárnap délutánján. E közben a vasárnap eltelt, s másnap reggel Julián császár már Ántiókiában volt.

V.

Hogy mennyire hű maradt az ántiókiai nép saját hitéhez, s mily bátran viselte magát a megpróbáltatásnak e nehéz ideje alatt, azt leginkább megítélhetjük akkor, ha Juliánnak két kiválasztott barátjával folytatott beszélgetésére figyelmezzünk. Julián, a ki ez alkalommal egy hetet szándékozott Ántiókiában tölteni, de a ki erősen megbotránkozott az itt talált eseményeken, így panaszkodik Ántiókia mély tudományu sophistája Libanius és a testőrség kapitánya Sallustius előtt:

Mond meg jó Libanius! mit tegyek e nyakas emberekkel?

előtt kedves (cap. 12.) „Azon a napon,“ így folytatja tovább, a melyet a Nap napjának neveznek, mind a falusiak összegyűlnek egy bizonyos helyre, ott elébb olvassák az apostolok emlékiratait, vagy a próféták iratait. Azután valamelyik előlülő férfiú beszédet intéz hozzájuk és őket a hallottak követésére serkenti. Ennek végével mindnyájan felállanak és imádkoznak. Ez után kenyeret, bort és vizet vesznek elé és az uri vacsorát kiszolgáltadják. (Apol. I. c. 67. Dial. c. 12. stb.)

A régi egyházi írók bizonyítása szerint az első keresztényeknek kezdetben csak egy ünnepök volt, a vasárnap. A többi ünnepek és ünnep-körök később fejlődtek ki. Ők a vasárnapot az öröm napjának tartották, a melyen sem szomorkodni, sem böjtölni, sem pedig térdelni szabad nem volt. Ez egyébiránt a feltámadás és pünköszt között is tiltva volt. Ide vonatkozólag azt mondja Tertullian (Apol. c. 16): „mi vasárnap örömet élvezünk.“ A vasárnap megünneplésére nézve nem is volt eltérés a keresztények közt. A mint alexandriai Kelemen mondja: „e napot mindenki a legfőbb napnak, a napok királynéjának tartotta, a melyen mellőzve gonosz gondolataikat, összegyűltek, s hálákat adtak istennek és imádkoztak.“ Nevezték a keresztények a vasárnapot még „U r n a p j á n a k“ is.

Ezek részt vesznek minden ünnepélyben, pompában és diadalmenetben; hangosan kiabálják „Sokáig éljen Julián!” s általában minden tiszteletet megadnak nekem, a mit csak ember megtehet. De ha azt akarom, hogy az istenek iránt legyenek tisztelettel, akkor oly némák maradnak, mint a sir. Csak tegnap is, a mikor a Daphnicus Apolló templomához mentem — ... Oh Libanius! legalább egy napra félre kellett volna tenned könyveidet, s velem lenned. Évek óta álmodom már ama gyönyörű bercek és az isten felől. Magam elé képzeltem az imádkozók csoportját, az emelkedő áldozati füstöt, az oltáron levő tulkot és az örvendezők örömdalát. Ez okból elmentem tehát tegnap testőrségem élén Sallustiussal és másokkal az isten templomához. Az ántiókiai népség már ott volt és hosszasán éltette Juliánt. Ők az oltár egyik oldalán állottak; mi pedig a másikon, s az imádkozók és az áldozó pap jövetelére vártunk. Bacchusra mondom! soká várhattam volna az imádkozókra. Csupán egyetlen egy imádkozó jött, a ki egy ludat helyezett az oltárra áldozatul a napisteunek. Libanius! meg kell büntetnem e hitetlen galileabelieket.

Oh Julián! — mondá Libanius mosolyogva — mit törődöl az ők átkaikkal az isten iránt, ha irántad tisztelettel viseltetnek?! Hadd, hogy bűnhődjenek. Jupiternek megvannak még az ő menykövei.

Julián felállott helyéről, s dühében hoszszu, tömött szakállát tépte és így szólt: Mit ér nekem Libanius az ők minden tiszteletök és éljenzésök, ha nem ugy tesznek, a hogy én akarom?

Miért aggódjunk és búslakodjunk érettök? folytatá Libanius. Hagyjunk békét nekik, hadd éljenek örömtelenül, ha nekik ugy tetszik. Ugy is Tantalus és Sisyphus lesznek az ők társaik ott, a hova a napisten soha se tér be.

De gondold meg, mint elhanyagolják ezek az emberek a templomot és a berket! Nem csak, hanem még meg is szentségtelenítik az által, hogy esztelen vértanuik hulláit oda temetik. Libanius! ezt lehetetlen tovább túrnóm.

Jól van — felelt Libanius — ha megakarod őket büntetni, ugy büntesd, hogy vért ne onts; mert ezt sem én nem tudnám kiállani, sem pedig Plátó nem helyeselné. Gondolatom szerint az lenne a legnagyobb büntetés rájuk nézve, ha megparancsolnád, hogy a berekből takarítsák el mindazokat a holttesteket, a melyek a napistent sértik.

Jól gondoltad Libanius! hátha ekkor tán még az órákulum

is megszólalna. Menj Sallustius és add ki rendeletben, hogy holnap reggel ez átkozott galileusok elvigyék a Babylas holttestét. Ha nem akarnák ezt megtenni, akkor ők is vértanukká válnak.

Sallustius a legjelesebb és legbátrabb katonák egyike volt; azonban ő még is azon volt, hogy Juliánt kiengesztelje és haragját lecsendesítse. De hasztalan volt minden igyekezete. Végre így szólott: hátha nem teljesítik a parancsot? akkor mit tegyek?

Akkor — felelt Julián — ölesd le őket.

E kegyetlen parancs fellázította Sallustius lelkületét; irtózva fordult el Juliántól, jól tudva, hogy Julián határozatát meg nem változtathatja. Ott hagyta a termet és egyenesen Euzoiushoz ment, hogy őt a rendeletről tudósítsa és a császár akaratának teljesítésére bírja.

Euzoius figyelemmel végig hallgatta őt és megígérte, hogy a szerint fog cselekedni. Megígérte, hogy ő és hívei készek a császár rendeletének engedelmeskedni. A püspök ígérete megnyugtatta Sallustot, és ő örömmel sietett haza, hogy a császárral a választ tudassa.

Euzoius azonnal hozzá látott, hogy más napra mindent rendbe hozzon. Ő jól tudta, hogy ha a Szent Babylas holttestét el nem takarítják, a pogányok fel fogják törni az ő sirját, csontjait összetörök és szélnek eresztik. Azonban egész csendességben sem vihették végbe a vértanu maradványainak elszállítását. Szerinte ezt csak egy ünnepélyes menetben lehet eszközölni, hogy ez által mutassák meg egyfelől Juliánnak az ők hitbeli állhatatosságukat; másfelől pedig azt, hogy ők semmi vallásos közösségben nem akarnak lenni olyanokkal, a kik Jézust megtagadják. Hogy Julián mit fog erre tenni, azt senki se tudta. De hogy mi az ők teendőjük, az tisztán állott Euzoius előtt.

Másnap napkeltekor az antiókiái keresztény népség szomoruan, de ünnepélyes érzelmek közt ment a Daphne berkeihez. A vértanu maradványait ráhelyezte egy diadal-kocsira és viszatért a városba. Ez meglepő és megható látvány volt. A menetet Euzoius vezette püspöki öltözetében. Őt követték az esperesek, papok és a székesegyház szolgálattevő egyénei. Ezután a vértanu hamvait vitték. A menetet férfiak, nők és gyermekek nagy tömege zárta be, kik szent énekeket énekeltek.

A mint a menet ily rendben haladt az úton, egy helyen a pogányok, kik e látványra szintén összegyűltek, elkezdtek egy éneket énekelni Apolló dicsőítésére.

„Légy üdvözölve Főbus Apolló!
 Ki kelettől nyugotik jársz és kelsz,
 És ki perczet órát egymást váltó
 Haladásra, lefolyásra készített.
 Szép homlokod dicsőség övezi,
 S jelenléted fenségével van teli.“

De tovább nem énekelhették; mert az öszszes árián népség
 rákezdvén egyik legkedvesebb és legszebb szent énekökre, túlszár-
 nyalták a pogányok énekét.

„Mi atyánk, ki uralkodól
 Trónodon végzetlenül,
 Erő és szentség a tied,
 A tied csupán egyedül.“

* * *

Csupán te töled származik,
 Mindenható erőd által,
 Az égi üdv szent világa,
 Szeretettel teljes lánggal.

* * *

Fiu, te isten képe vagy!
 Te is ott fenn uralkodol;
 Mert az égi szeretetnek
 Kutfejből jösz, származol...

* * *

Hozzád intézzük imánkat
 Jó atyánk! a fiu által,
 A lélekért, a mely minket,
 Céljainkban, sziveinket
 Kösse öszsze, kösse által.“

Kissé távolabb Julián állott és nézte a menetet. Midőn a me-
 net feléje közeledett, elkezdett egész erejéből nevetni, látva az
 emberek hoszszu képét, — egyszersmind Sallustot is figyelmez-
 tette, hogy nézze meg, minő szomorú arcot öltöttek az egykor

vidám ántiokiabeliek. Theodor észrevette a császár nevetését, s fülébe sugta Euzoiusnak. A püspök e nevetést gúnynak vevén, jelt adott, s e jelre azonnal az egész gyülekezet rákezdte a 97-ik zsoltár amaz ismeretes versét:

„Hát pironkodjanak,
Kik bálványt imádnak,
És tisztelnek képeket.“¹⁾

Ez ének hallatára Julián dühössé lett. Sallustnak azt parancsolta, hogy a vezetőket tartóztassa le és vonassa kinpadra. Sallustius elébb szabadkozott, s menteni igyekezett a vezetőket; de mind hiában. A császár parancsának engedelmessé kellett, és Theodort le tartóztatta. Szegény fiul ez is sokszor és sokat beszélt a vértanúságról. Most érezhette annak kinjait. Nem szükség leirnom a kinzó eszközöket és a kinoztatás részleteit. Elég annyit tudnunk, hogy őt addig kinozták, míg testben lélekben össze lön törve. Azonban Sallust közbenjárására a császár meghagyta életét. Julián nem volt kegyetlen természetü, anynyira, hogy midőn Theodor lelki erejéről és magatartásáról értesült, meg lön hatva, és megengette, hogy Theodor életben maradjon, — anynyival inkább, mert érezte, hogy az ilyenü kegyetlenkedések a pogányokra csak gyalázatot hoznak; a keresztényekre pedig dicsőséget.

Theodort végre szabadon bocsátották. De a kinzás és fogság miatt anynyira el volt változva, hogy még Filep is alig ismert reá.

Évek multak el és Theodor megöregedett. Évek mulva a leáldozó nap sugarainál találkozunk vele ismét, a mint ajtaja előtt ül, s mellette egy fiu áll, kire ő gyakran szeretetteljes tekintetet vet, s kinek saját életéről és kiállott szenvedéseiről beszél. Számtalan kátékumenus²⁾ hallgatta az ő oktatásait; de ő mindnyájok közt

¹⁾ Molnár Albert fordítása. Lásd Károli Oppenheimeri kiadásu bibliája végén. — ²⁾ A régi egyházban katechumensoknak nevezték azokat a zsidókat és pogányokat, a kik a ker. egyházhoz kívántak csatlakozni; de a kik még nem voltak megkeresztelve, hanem csak az arra való előkészülettel foglalkoztak. A katechumenatus a szokásnál fogva lassanként intézménnyé fejlődött, és különböző fokozata volt. A katechumenusokat kezdetben kizárták az isteni tiszteletben való résztvehetésből; később a könyörgés és tanítás alatt jelen lehetek; de az uri vacsora vétele alkalmával távoznok kellett. A 4-ik százon innen már három fokozata lesz a katechumenatusnak. Az első osztályban vagy fokozaton voltak a hallgatók (audientes = ἀκροούμενοι), a kik a beszéd és írásmagyarázat alkalmával a gyülekezetben jelen lehettek. A másodikban a

ezt szerette leginkább; ez volt az ő kedvencze. Volt valami e fiu arczában, a mi őt a multa emlékeztette; a mi visszaidézte lelkében egy kedves lény emlékét. E fiu sokat hasonlított Eudoxiához.

Neked — monda Theodor a fiunak — át kell a tűz próbán menned, ha Isten úgy akarja. De ne félj; mert ha az atya és a fiu veled vannak, semmitől sem félhetsz. Midőn az atya ügyeért lemondottam a földiekről, le arról, a ki előttem a földön legkedvesebb volt, s Alexandriát örökre elhagytam, éppen azt az égi örömet éreztem, a mit Krisztus érezhetett, mikor a kísértő próbáit kiállva, őt legyőzte. Midőn pedig itt Antiókiában a Jézus ügyeért szenvedtem, ekkor valóban éreztem, hogy a menynei atya közel van hozzám; tisztán láttam őt; fájdalmaim megszűntek, s előttem a halál ágya paradicsom rózsás kertévé vált.

A mint Theodor beszélt, a fiu közelebb simult hozzája. Ő másoktól is hallotta volt e történetet. Azt is tudta, mily nemesen tűrte Theodor a vértanúságot.

A mint a gyermek hozzá közelebb simult, gyöngéden megfogta kezét. A nap utolsó sugarai éppen eltűntek a hegy ormairól. A fiu csendesen maradt. Theodor is elhallgatott néhány perczre. Arczán a magasztosság kinyomatát lehetett látni. Végre megszólalt; de már csak néhány szót tudtak rebegni ajkai. Fiam — mondá — én hazámba térek az atyához és a fiuhoz. Atyám, fogadj be engemet! E szavakkal a hitvalló elhunyt, s lelke visszaköltözött oda, honnan származott.

A korszak, a honnan ez olvasmány meritve van, még sok tekintetben homályos. Azonban a történelmi bírálat segélyével sokat tehetünk ennek felderítésére a kezeink közt levő adatok alap-

térdezők (genuflectentes = *ἡσυχάζοντες*), kik már az imádkozás alhalmával is jelen lehetnek. A harmadikban voltak a megvilágosítottak (competentes = *φωτισμένοι*), a kik eddigi előkészületeik által képesítve voltak arra, hogy a következő alkalommal megkeresztelkedjenek és az egyházba felvétesse-
nek. Az egyházba való felavatás kéz-rátétel, ima és só-kiosztás által történt. A míg a kompetenseket meg nem keresztelték, addig rudes-eknek hívták. Azonban ez intézmény lassanként megszűnt már a korábbi időkben, s helyébe a keresztelés lépett. Ma azokat a gyermekeket nevezik kátéchumenusoknak, a kiket a pap vallástanítás által az urvacsoa vételre előkészít, tehát a confirmándókat.

ján. Nézetem szerint nagy szolgálatot tenne a theologiai tudomány-
nak mind az, a ki akár ily alakban, akár pedig más tudományos
alakban és modorban az első keresztény száz esztendőök történe-
tének világosítására dolgozatával befolyyna. Én részemről — miként
ez olvasmányynal kedvet kívántam ébreszteni az olvasóban a kora
egyház mozzanatai iránt — ugy ezután is igyekezni fogok e reánk
nézve nagy horderejü korszak történetének felderítésére közre-
működni.

S i m é n D o m o k o s.